

Jacques Ellul wil een botterik zijn

Het fluwelen terrorisme van de techniek

Per fiets ga je sneller dan in een Porsche, zegt Jacques Ellul en hij wijst op de irrationaliteit van de techniek. Een oude Franse brompot die niet met zijn tijd meegaat, maar hij heeft goede argumenten, vindt Frits de Lange.

Al veertig jaar lang schrijft Jacques Ellul (76) twee boeken per jaar. Maar dat hij daarbij een tekstverwerker gebruikt, is niet waarschijnlijk. Dat valt tenminste op te maken uit zijn jongste studie 'Le Bluff technologique', niet het eerste boek dat hij aan de techniek wijdt. In 1954 maakte hij internationaal furore met zijn 'La Technique ou l'Enjeu du siècle', waarin hij als eerste afrekende met de illusie dat de moderne techniek een instrument zou zijn in handen van de mens. De techniek is autonoom geworden en ontwikkelt zich volgens een eigen dynamiek waarover de mens geen meester meer is. Elluls faam was gevestigd, en dat vooral in het land dat de meest stormachtige technische ontwikkelingen doormaakte: de Verenigde Staten. Maar ook in Nederland kreeg Ellul veel bekendheid. De Universiteit van Amsterdam verleende hem een eredoctoraat.

Greep kwijt

Daarna raakte Ellul wat uit de belangstelling. Was hij niet te fatalistisch over de mogelijkheden van de techniek? Stelde hij zich niet te somber op als het ging om de beheersbaarheid van technische processen? Hiroshima leek vergeten en de computer begon aan zijn triomftocht. Maar in 1977 scherpte Ellul opnieuw zijn stelling uit de jaren vijftig aan en zag in de ontwikkelingen van de voorafgaande decennia een bevestiging van zijn eerste intuïties. In een indrukwekkende studie 'Le Système Technicien' betoogde hij dat

de techniek een systeem is geworden waar de moderne mens niet meer boven staat, maar waarvan hij onderdeel is geworden. De techniek fungeert als een leefmilieu, waarbuiten de mens niet ademen kan. Een bijna perfect systeem, maar met een gebrek: het geeft geen mogelijkheid tot terugkoppeling. Want technische miskleunen worden niet vertaald in bijstelling van de uitgangspunten van het technische systeem, maar worden met nog meer-van-hetzelfde (techniek) bestreden. Het systeem techniek, oordeelde Ellul onheilspellend, rechtvaardigt zich slechts met zichzelf. De mens raakt ook moreel gezien steeds meer de greep kwijt op dit technisch tijdperk.

Nuchtere vraag

Nu, tien jaar later, ligt er weer een lijvige studie van Ellul over de techniek op tafel: 'Le Bluff technologique'. Ellul heeft dertig jaar technische revolutie meegeemaakt, vijf generaties computers, lasertechnieken, ontwikkelingen in de biotechniek, genetica en kernfysica, maar raakt er niet van onder de indruk. De enige vergissing die de eigenwijze Ellul wil toegeven, is dat het systeem techniek zich sneller heeft geperfectioneerd dan hij aanvankelijk had gedacht. Maar midden van de grootspraak over de Grote Uitdagingen van de eenentwintigste eeuw wil hij de nuchtere vraag stellen die hij vijftig jaar geleden het toppunt van kleinburgerlijkheid vond: Waar dient het allemaal voor? Ellul is outsider, een on-

aangepaste aan het technisch milieu, die constant wil weten of een mens er beter van wordt.

Deze rol van dwarsligger en querulant ligt Ellul goed. Nu is het niet de techniek als zodanig die hem interesseert, maar het verhaal dat de mensen erbij houden: de technologische discours en vooral de hoeveelheid bluf die erin verstopt zit.

Bewust bot

Want het systeem techniek kent een achilles-hiel: het functioneert alleen maar als de mensen erin geloven. Daarom moeten zij psychisch en moreel worden gemodelleerd en gemasseerd, moeten hun twijfels die bij sommige technische ontwikkelingen kunnen rijzen, worden bezworen, hun gewetens gesust en de kritische tegenstemmen het zwijgen worden opgelegd. Het onderwijssysteem, de reclame en de media zijn de instrumenten van deze integratie in het technisch universum. 'Techniek is goed voor u, maar nog meer techniek is beter', klinkt het van alle kanten.

Ellul vertikt echter het te geloven en leest met argwaan een decennium lang regeringsrapporten, dagbladen en wetenschappelijke tijdschriften. 'Ik neem bewust de houding van de botterik aan, de man die vragen stelt die altijd door de geleerde intellectuelen uit de weg worden gegaan, vragen van een eenvoudig 'gezond verstand'.'

Het resultaat van Elluls strooptocht door het technisch universum is een verplette-

rende hoeveelheid materiaal, waarbij de lezer Tsjernobyl, het kwartshorloge, Star Wars, Formule-1-races, hard rock-muziek, de koers van de Japanse yen, computerspelletjes, de schuldenlast van de derde wereld, maar ook de ozonlaag en de maïsproductie, de Kanaaltunnel en de elektronische autoportiervergrendeling krijgt voorgeschoteld. Ellul neemt hem in een duizelingwekkende vaart van het een naar het ander mee. Maar met telkens die fundamentele twijfel op de achtergrond: wordt een mens er beter van? En telkens dezelfde conclusie: het systeem techniek zit vol met absurditeiten, is gevaarlijk en verspillend van aard, walst over mensen heen en zet hun toekomst op het spel.

Die uitkomst is weinig vriendelijk voor de techniek. Toch wil Ellul niets weten van het etiket dat hem nu al dertig jaar lang wordt opgeplakt: dat hij techniek-vijandig zou zijn. Want, zo zegt hij, een moreel oordeel heeft hij nooit gegeven. Zijn denken krijgt dat fatalistische trekje dat er eigen aan is omdat Ellul volhoudt dat een ethisch ja of nee tegen de techniek nu juist niets uithaalt. Het systeem techniek is amoreel, zegt Ellul, het beweegt zich aan gene zijde van goed en kwaad. De techniek realiseert zelf geen waarden en kan ook niet door waardeoordelen worden tegengehouden. Techniek legitimeert zichzelf: dat wat technisch kan, moet – of het nu mag of niet.

Moreel oordeel

In 'Le Bluff technologique' lukt het Ellul echter steeds minder de onpartijdige toeschouwer te spelen. Af en toe valt hij uit zijn rol en luidt hij de noodklok. Nadat hij heeft betoogd dat de consequenties op lange termijn van de technische innovaties steeds minder zijn te overzien, veroordeelt hij rigoureuus elke ontwikkeling die de risico's, ook al blijven ze hypothetisch, verhoogt. 'Het is de eerste keer dat ik het zo schrijf', vervolgt hij, schrikkend van zijn resolute morele oordeel dat hem is ontsnapt.

Ellul komt tot deze hartekreet nadat hij de lezer heeft trachten te overtuigen van de onzekerheid die de techniek in zich draagt. Zij bezit een door en door ambivalent karakter. Daarmee bedoelt hij niet de simplistische gedachte van een gebruik ten goede en ten kwade van een op zichzelf neutrale techniek. De mens kan zich niet vrijblijvend tot het technische milieu verhouden, maar leeft er 'for better and for worse' middenin. Elke technische vooruitgang moet worden betaald met het verlies van natuur, gezondheid en werkgelegenheid. Technische oplossingen van problemen roepen altijd weer grotere problemen op (kernenergie verdraagt zich slecht met democratie). De techniek heeft secundaire, niet te voorziene effecten op lange termijn die botsen met de directe behoeften (reageerbuisbevruchting en genetica).

Ellul concludeert somber maar beslist dat de techniek niet alleen maar irrationele bijverschijnselen heeft, maar dat de irrationaliteit in de techniek zelf zit ingebakken. De kernramp in Tsjernobyl in 1986 is een perfecte illustratie van zijn bewerin-

gen. Experts spraken elkaar na de catastrofe constant tegen over de omvang en de risico's van de ramp, de onwetendheid van de wetenschappers versterkte de onzekerheid van het publiek. Ellul laat zien hoe er werd gesjoemeld met de maximale stralingsdosis die toelaatbaar werd geacht, en die in Frankrijk bijvoorbeeld plotseling veel hoger bleek te liggen dan in Duitsland. Dat bleek, ontdekte Ellul bij nader onderzoek, al zo te zijn sinds 1962: het jaar waarin Frankrijk zelf zijn omvangrijke atoomprogramma startte.

Geen telefoonboeken

Zijn inzicht in deze onderlinge verstrengeling van politieke belangen, economisch nut en wetenschappelijk onderzoek ontnemt Ellul voorgoed de illusie dat hij zou leven bij de gratie van een zuivere wetenschap en in een transparant, rationeel technisch universum. Waanzinnig, absurd – telkens weer neemt Ellul deze woorden in de mond. De lezer krijgt daarbij een staalkaart van absurde technieken voorgeschoteld, die absurd gedrag van mensen vragen en economisch gezien absurde situaties opleveren. Neem bijvoorbeeld de telecommunica-

telefonisch of per beeldscherm de benodigde inlichtingen op te vragen. Absurd, net als de stimulering van het energiegebruik in Frankrijk nadat de atoomcentrales overproduceerden, of het feit dat er 24 uur per dag televisie moet zijn. Maar de techniek is er en 'dus' moet zij worden gebruikt.

Verspilling

Zo zijn we eraan gewend geraakt dat gebruiksvoorwerpen na een paar jaar moeten worden afgedankt om de produktie op peil en de werkgelegenheid in stand te houden. Maar wie durft er bij deze banaal geworden verspilling van grondstoffen werkelijk nog van redelijkheid te spreken? De piramide-bouwende farao's zouden de beste economen zijn geweest? Absurd, zegt Ellul opnieuw, zich opwindend over de waanzin van een cultuur waarvan de techniek de motor vormt, die ook de economie en de politiek aan haar dynamiek ondergeschikt maakt. De woede van Ellul stijgt als hij de miljarden verslindende Kanaaltunnel, de supersonische Concorde of het Europese prestige-project voor 'Hi Tech', Eureka, ter sprake brengt.

Ellul: steeds minder de onpartijdige toeschouwer.

tie. Het blijkt dat er in Frankrijk twintig miljoen telefoontoestellen zijn geïnstalleerd. Maar de Franse PTT denkt aan 25 miljoen en zou ook graag Teletel (een combinatie van informatica en communicatietechniek) invoeren. Maar er is een probleem: de Fransen bellen te weinig. Een mogelijke oplossing: de PTT denkt er serieus over de telefoonboeken af te schaffen, zodat men gedwongen zal zijn

Zijn woede bereikt een hoogtepunt wanneer hij over de zo onschuldig ogende 'gadgets' komt te spreken: het technische, vernuftige speelgoed, waarvan het nut omgekeerd evenredig is met de investering die erin is gedaan. Na een filippica tegen computerspelletjes komt Ellul tot het profetisch oordeel dat 'de grootste bedreiging van onze westerse maatschappij niet het communisme noch het amerika-

nisme is, noch de economische crisis, de drugs, de alcohol of het herlevend racisme, maar de explosie van de spelletjescultuur, de absorptie van de westerling door het spel, zijn afstomping, zijn zelfontering door en zijn vlucht in het spel'. Ellul roept het uit zonder ook maar een spoor van ironie.

Autolobby

De gadget bij uitstek is voor Ellul echter de auto. Daarin hopen zich alle sociale symbolen die de mens vereert op. De auto is tegelijk de eenheid van efficiëntie en futiliteit, van het verlangen om te ontsnappen en het fatalisme, van de wil om 'ergens anders te zijn' en de mogelijkheid dat men uiteindelijk de dood ontmoet. De grootste waarde die de autolobby voor zich opeist is vrijheid. Een leugen, oordeelt Ellul. Want in feite isoleert de automobilist zich in de snelheid, en vormen de honderd kilometer per uur zijn nieuwe eenzaamheid. Snelheid? Gerend naar het aantal afgelegde kilometers in verhouding tot de tijd die ze voor zich opeisen, beweegt men zich sneller voort per fiets dan in een Porsche. Door de files natuurlijk, die niet opgelost zullen worden met een uitbreiding van het wegennet, omdat aangetoond is dat nieuwe wegen alleen nog maar meer auto's aantrekken. Maar ook door de enorme hoeveelheid werktijd die er aan het autobezit wordt opgeofferd: een op de vijf uur werkt de Fransman voor zijn auto, 1317 uur per jaar.

De duizend doden die het verkeer per maand in Frankrijk eist, worden daarbij op de koop toe genomen. Het autoverkeer staat daarmee volgens Ellul model voor heel het systeem techniek: de slachtoffers worden beschouwd als een schadelijk bij-effect, maar kenmerken in feite het hart van een beschaafd ogend systeem, dat echter in zijn bloedige offerbereidheid niet onderdoet voor de primitieve Azteken.

Fluwelen terrorisme

Waarom heeft niemand dit door en zegt men niet collectief: 'halt'? Dat komt doordat, behalve een onaangepaste enkeling als Ellul zelf, de mens een 'homme fasciné' is: gebiologeerd door het technisch vernuft, gehypnotiseerd door de verborgen dictatuur van het systeem techniek. Deze gefascineerde mens acht zich vrij, maar is in feite een gegijzelde van zijn eigen technisch universum, slachtoffer van diens 'fluwelen terrorisme'.

De computer-fanaat illustreert wat Ellul betreft goed deze moderne fascinatie, die van de techniek een heilsreligie maakt. Ellul heeft het blijkbaar niet begrepen op informatica. Zeker, hij is niet ongevoelig voor de efficiëntie van automatisering, maar hij weigert van de computer zijn levensbeschouwing te maken. En dat is het, zegt hij, wel zo langzamerhand geworden in de westerse communicatiemaatschappij.

Ellul citeert Herbert Simon, Nobelprijswinnaar economie, die er heilig van overtuigd is dat de computer in staat is een

roman van Proust te schrijven of de intuïties van Einstein te hebben. Hier plaatst Ellul tegenover dat informatica de mens infantiliseert. Het enthousiasme voor de computer verklaart hij dan ook niet uit de hoeveelheid nuttige toepassingen ervan, maar uit de illusie van de gebruiker intelligent te zijn. Wat moet je met de stroom van informatie die communicatienetwerken over je uitstorten? Het exces aan gegevens slaat om in zijn tegendeel en veroorzaakt alleen maar desinformatie: niemand die door de data-bomen het bos nog ziet.

Computer-denken verminkt het menselijk denken, betoogt Ellul, en het is absurd van een 'kunstmatige intelligentie' te spreken. De informatica maakt van de maatschappij een instant-samenleving, een synchrone cultuur zonder historisch besef en verantwoordelijkheidsgevoel. De vele twaalfjarige computergenieën zijn beslist geen wonderkinderen, maar tonen het werkelijke, infantiele karakter van de computercultuur, meent hij.

Bokkesprongen

Zo sputtert en mokt Ellul vijfhonderd bladzijden lang door. Een oude brompot die maar niet met zijn tijd mee wil gaan, en daar zwaarwegende redenen voor heeft ook. Maar soms worden de genuanceerde beschouwingen afgewisseld met boude beweringen. Wat moeten we met Elluls vrees voor een 'islam-invasie' en zijn verwachting dat, als de 'infiltratie van buitenlanders' in Europa op dezelfde voet doorgaat Frankrijk over vijftig jaar het Zuid-Afrika van het Noorden dreigt te worden? Of met de insinuatie dat we over Zuid-Afrika even 'eenzijdig' zijn geïnformeerd als over Israël's politiek tegenover de Palestijnen? Is dat nu het 'gezonde verstand' dat Ellul wil laten spreken? Er zit een reactionair trekje in de man, die nooit zal nalaten te benadrukken dat de stad een uitvinding van Kain is (alsof we niet bestemd zijn voor een nieuw Jeruzalem) en die zich verbaast over de 'geurbaniseerden' die hun kamers 's winters tot wel twintig graden verwarmen.

Ellul heeft verscheidene gezichten. Hij is ook een militant ecologist en profileert zich het liefst als anarchist, die zweert bij Marx' economische analyses en pleit voor een revolutionair socialisme van de vrijheid. Maar om aan het systeem techniek te ontkomen, maakt hij zowel links als rechts soms bokkesprongen.

'Le Bluff technologique' is niet een van Elluls beste boeken. Daarvoor is het evenwicht tussen geëmotioneerde vertoewardiging en koele analyse, de massa materiaal en de diepgang van het betoog te vaak zoek. En soms denkt de lezer enkel getuige te zijn van een Ellul die zijn bureau opruimt. Maar Ellul bezorgt de lezer wel een flinke portie argwaan tegen elk technologisch betoog dat net iets te enthousiast wordt gehouden. Het zou immers wel eens bluf kunnen zijn.

Frits de Lange

Jacques Ellul: 'Le Bluff technologique', Hachette 1988, P. Hijmans: 'Jacques Ellul. Een inleiding'. Uitgave Kok Agora. Prijs f 24,75.

FONS JANSSEN

Wanneer doet Sandra Reemer nou belijdenis?

*

Jongens geef het pistool eens even – er zit een pitbull aan mijn been.

*

Als er geen niet-katholieken waren, kon de KRO niet op de been blijven.

*

Een onderkoelde, expressieloze dame bij een emotionele Van Dis zat te beweren dat mannen hun gevoelens niet tonen.

*

Uit een onderzoek blijkt, dat veel gereformeerden onkerkelijk zijn uit gewoonte.

*

In Amsterdam zijn 17 kerken gesloten waarvan ik niet eens wist dat ze nog open waren.

*

De ziektekostenverzekeraars gaan een eigen hotelketen exploiteren: Incontinental Hotels.

*

Op iedere fles jenever komt een toeslag van 35 cent ten bate van de drankbestrijding.

*

Astrologie: stars and stars forever.

*

Volgens mij is Gorbatsjow ooit tientjeslid van Pax Christi geworden.

*

De man in de trein zei wel degelijk te geloven dat God erbarmelijk is.

*

Opgefokte mensen zouden ze ook moeten muilkorven.

*

2000: de tweede Tamil krijgt in Nederland de vluchtelingenstatus.